

ChhandShastra of Ghazal on WhatsApp

(7)

ગાલગાં

(લેખ : ઉદય શાહ)

Website : www.udayshahghazal.com

છંદોના વિવરણમાં ઉપર ટપકું = મુખ્ય પદ્ધતિ અને નીચે ટપકું = ગૌણ પદ્ધતિ. છંદોના નિરૂપણ માટે ફક્ત મુખ્ય પદ્ધતિને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. સંયુક્ત ઉચ્ચારવાળા બે લઘુઅક્ષરોનો પ્રયોગ કોઈ પણ ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર કરી શકાય છે જ્યારે સ્પષ્ટ ઉચ્ચારવાળા બે લઘુઅક્ષરોનો પ્રયોગ મુખ્ય અને ગૌણ પદ્ધતિના ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર તથા છંદના અંતિમ ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર કરી શકાય નહીં. આ છૂટ એ રીતે લેવાની રહેશે કે જેથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચારવાળા બેથી વધુ લઘુઅક્ષરો એકસાથે ન આવે.

ગણવિભાજનમાં લઘુ-ગુરુ માપના અક્ષરો પૂરા થાય ત્યાં ખાલી જગ્યાનો, ગણ પૂરા થાય ત્યાં અલ્પવિરામનો, પંક્તિ પૂરી થાય ત્યાં અર્ધવિરામનો અને શેર પૂરો થાય ત્યાં પૂર્ણવિરામનો પ્રયોગ કર્યો છે.

(૪)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

તર્ક-સંગત નામ : ૪ગાલગાં

પ્રકાર : શુદ્ધ-અખંડિત

કુલ માત્રા : ૨૦

મુખ્ય પદ્ધતિની માત્રા : ૪, ૮, ૧૪, ૧૬.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંધિનાં ચાર આવર્તનોના પ્રયોગથી આ છંદની રચના થાય છે.

ઉદાહરણ :-

દેખ તૃષ્ણાઓ પગલર બની જાય ના

ક્યાંક મૃગજળ મુકદર બની જાય ના

‘શૂન્ય’ ઈશ્વર થવાની મથામણ ન કર

મોક્ષ મુશ્કેલ અવસર બની જાય ના

(ગાઝલકાર : ‘શૂન્ય’ પાલનપુરી)

ગાણવિભાજન :-

દે ખ તૃષ્ણ, એંા ઓ પગ, ભર બ ની, જા ય ના;
 કવાં ક મૃગ, જળ મુ કદ, દર બ ની, જા ય ના.
 શૂન્ય ય ઈશ્વર, વર થ વા, ની મ થા, મણ ન કર;
 મો ક્ષ મુશ્ણ, કે લ અવ, સર બ ની, જા ય ના.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

૧	આપકો દેખ કર દેખતા રહ ગયા (જગજીત સિંઘ)
૨	બેબસી જુર્મ હૈ હૈસલા જુર્મ હૈ (જગજીત સિંઘ)
૩	ખુશ રહો હર ખુશી હૈ તુમ્હારે લિએ (મુકેશ)
૪	દિલ કી ધડકન પે ગા ઉમ્રભર મુસ્કુરા (તલત મહમુદ)
૫	ઝિન્દગી મેં સદા મુસ્કુરાતે રહો (જગજીત સિંઘ)
૬	ખુશ રહે તૂ સદા યે દુઆ હૈ મેરી (મુહમ્મદ રફી)
૭	હર તરફ હર જગહ બેશુમાર આદમી (જગજીત સિંઘ અને લતા મંગેશકર)

(૫)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા

તર્ક-સંગત નામ : છગાલગાં-લગા

પ્રકાર : શુષ્ઠ-ખંડિત

કુલ માત્રા : ૧૭

મુખ્ય પદ્યભારની માત્રા : ૪, ૬, ૧૪.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંધિનાં ચાર આવર્તનોનો પ્રયોગ કરી છેલ્લા આવર્તનના છેલ્લા ગુરુઅક્ષરનો અને લધુઅક્ષરનો લોપ કરવાથી આ છંદની રચના થાય છે. આ છંદમાં મુખ્ય પદ્યભારવાળા ગુરુઅક્ષરનો લોપ થયો છે.

ઉદાહરણ :-

શૂન્ય, મરીજ, ગની અને ધાયલના સમગ્ર સંગ્રહમાંથી આ છંદ 'ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા'ની એકપણું ગાજલ પ્રાપ્ત થઈ નથી પરંતુ આ છંદના બમણાં સ્વરૂપ 'ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા', ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા'ની એક ગાજલ પ્રાપ્ત થઈ છે કે જેનો મતલા અને મકતા પ્રસ્તુત છે.

ના કોઈ માર્ગદર્શક ન સાથી, વાટ પણ છે ઉપાધિ વિનાની
ધન્ય છે મુજ મનસ્વી સફરને, ના રહી લપ કશી કાફલાની
'શૂન્ય' દેદાર જો આયનામાં, તેં જ ખુદ શાન ખોઈ છે તારી
પ્રેમ-ઘેલી જવાનીના મદમાં, ના કદી કોઈની વાત માની
(ગાજલકાર : 'શૂન્ય' પાલનપુરી)

ગણવિભાજન :-

ના કો ઈ, માર્ગ ગ દર, શક ન સા, થી, વા ટ પણ, છે ઉ પા, ધિ વિ ના, ની;
ધન્ય છે, મુજ મ નસ્, વી સ ફર, ને, ના ર હી, લપ ક શી, કા ફ લા, ની.
શૂન્ય દે, દા ર જો, આ ય ના, માં, તેં જ ખુદ, શા ન ખો, ઈ છે તા, રી;
પ્રે મ ઘે, લી જ વા, ની ના મદ, માં, ના ક દી, કો ઈ ની, વા ત મા, ની.

લઘુ-ગુરુ સમજ :-

'ઉપાધિ' શબ્દનું લગાત્મક સ્વરૂપ લગાલ થાય છે પરંતુ એ લગાગા સ્વરૂપે પણ પ્રયુક્ત થઈ શકે છે.

'કોઈ' શબ્દનું લગાત્મક સ્વરૂપ ગાગા થાય છે પરંતુ એ લલ, લગા અને ગાલ સ્વરૂપે પણ પ્રયુક્ત થઈ શકે છે. ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં 'કોઈ' શબ્દ લગા અને ગાલ એમ બે સ્વરૂપે પ્રયુક્ત થયેલો છે.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા

૧	કેસા જાદુ બલમ તૂને ડારા (ગીતા દત્ત)
૨	કોઈ સમઝેગા કથા રાજ-એ-ગુલશન (જગજત સિંધ અને ચિત્રા સિંધ)
૩	રાતભર કા હૈ મેહમાં અંધેરા (મુહમ્મદ રફી)

(૯)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં
તર્ક-સંગત નામ : એગાલગાં

પ્રકાર : શુદ્ધ-અખંડિત

કુલ માત્રા : ૪૦

મુખ્ય પદ્યભારની માત્રા : ૪, ૬, ૧૪, ૧૬, ૨૪, ૨૬, ૩૪, ૩૬.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંઘિનાં આઠ આવર્તનોના પ્રયોગથી આ છંદની રચના થાય છે.

ઉદાહરણ :-

કાલ જેને નવાજ્યો હતો પથ્થરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
જખ્મ બદલે જે દુનિયાને ફૂલો ધરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
અંખડીમાં કરુણા હૃદયમાં ક્ષમા સ્મિત સંતોષનું અશ્રુ સમભાવનાં
મુંગી માનવતા જેની પ્રતીક્ષા કરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
(ગાંધલકાર : 'શૂન્ય' પાલનપુરી)

ગણવિભાજન :-

કા લ જે, ને ન વા, જ્યો હ તો, પથ્થ થ રે, લો ફરી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો;
જખ્મ મ બદ, લે જે દુનિ, યા ને ફૂ, લો ધ રે, લો ફરી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો.
આં ખ ડી, માં ક રુ, એા હ દય, માં ક્ષ મા, સ્મિ ત સં, તો ષ નું, અશ્રુ સમ, ભા વ નાં;
મું ગી મા, નવ તા જે, ની પ્ર તી, ક્ષા ક રે, લો ફરી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

૧	છોડ દે સારી દુનિયા કિસી કે લિએ યે મુનાસિબ નહીં આદમી કે લિએ (લતા મંગેશકર)
૨	શામ-એ-ગમ કી કસમ આજ ગમગીં હેં હમ આ લી જા આ લી જા આજ મેરે સનમ (તલત મહમૂદ)
૩	તુઝકો દરિયાદિલી કી કસમ સાકિયા મુસ્તકિલ દૌર પર દૌર ચલતા રહે (જગાજીત સિંધ અને ચિત્રા સિંધ)
૪	ચલ દિયે દેકે ગમ યે ન સોચા કિ હમ ઈસ જહાં મેં અકેલે કિધર જાએંગે (લતા મંગેશકર)
૫	આપ યૂં હી અગર હમસે મિલતે રહે દેખિએ એક દિન પ્યાર હો જાએગા (મુહમ્મદ રફી અને આશા ભોસલે)

૬	ઝિંદગી કા સફર હૈ યે કેસા સફર કોઈ સમજા નહીં કોઈ જાના નહીં (કિશોરકુમાર)
૭	આજ હૈ પ્યાર કા ફેસલા એ સનમ આજ મેરા મુકદર બદલ જાએગા (લતા મંગેશકર)
૮	જાનેવાલો જરા મુડ કે દેખો મુઝે એક ઇન્સાન હું મૈં તુમ્હારી તરહ (મુહમ્મદ રફી)
૯	ચાંદની રાત મેં ચાંદ કે સામને રુખ સે પરદા હટાના ગઝબ હો ગયા (પંકજ ઉધાસ)

Uday Shah

(Singer – Music Composer – Poet)

Dadatattu (Sai) Street

Navsari – 396445

Gujarat – India

Phone : (R) +912637255511 (M) +919428882632

Website : www.udayshahghazal.com